

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Het normatieve voor het oprapen

Knegt, R.

Publication date

2013

Document Version

Final published version

Published in

Recht der Werkelijkheid

License

Other

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Knegt, R. (2013). Het normatieve voor het oprapen. *Recht der Werkelijkheid*, 34(1), 28-41.
http://www.bjutijdschriften.nl/tijdschrift/rechtderwerkelijkheid/2013/1/RdW_1380-6424_2013_034_001_004

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

BESPREKINGSARTIKEL

Het normatieve voor het oprapen *

Robert Knegt

Over en naar aanleiding van: Martin Krygier, Philip Selznick: Ideals in the World, Stanford University Press, 2012, xiii + 332 pp., ISBN 978-0-8047-4475-1.

In de rechtssociologie heeft het werk van Philip Selznick (1919-2010) vooral op drie manieren zijn sporen nagelaten. Ten eerste via het door hem samen met Philippe Nonet geschreven *Law, Society and Industrial Justice* (1969), dat beoogt aanmerkelijk te maken dat het institutionaliseringsproces van grote ondernemingen meebrengt dat 'latente waarden' tot ontwikkeling komen die wijzen in de richting van een grotere rol van 'legaliteit', ook binnen ondernemingen. Het behandelt het recht als een activiteit, een streven midden in de samenleving, dat zowel in zijn informele als in zijn formele uitingen ook door sociologen serieus genomen moet worden. Ten tweede is hij bekend van *Law and Society in Transition* (1978) en in het bijzonder van de notie 'responsief recht': het recht wordt dan bezien vanuit de opdracht die het heeft attent te zijn op, en open te staan voor ontwikkelingen van onderop. Dit is een notie die zich vooral in rechtssociologisch onderzoek naar het functioneren van overheidsorganisaties een plaats heeft verworven. En ten slotte heeft Selznick de rol van waarden in het recht gethematiserd op een manier die critici van een positivistische rechtsopvatting heeft geïnspireerd tot verdergaand onderzoek (in Nederland met name het Pionierproject van W. van der Burg in Tilburg, 1996-2001). Institutioneel was hij onder meer van belang als oprichter van het befaamde *Berkeley Center for the Study of Law and Society*.

Het werkterrein van Selznick is echter veel breder dan dat van de rechtssociologie. Je zou kunnen zeggen dat Selznick zich van een organisatiesocioloog via de rechtssociologie tot een liberaal-communitair sociaal filosoof heeft ontwikkeld. Juist omdat zijn afzonderlijke publicaties nogal uiteenlopende terreinen bestrijken en daardoor in verschillende wetenschappelijke kringen zijn gereciperd, heeft Martin Krygier zich in zijn recente boek *Philip Selznick: Ideals in the World* ten doel gesteld de eenheid in zijn werk, 'het karakter van zijn denken' voor het voetlicht te brengen. Niet alle auteurs zijn het waard zoiets te doen, aldus Krygier, maar Selznick verdient een 'holistische' benadering. Krygier bekent dat hem bij het schrijven van het boek voortdurend een opmerking van Selznicks vroegere collega Philippe Nonet door het hoofd spookte. Nonet zei dat zij die in Selznicks werk zoeken naar bijdragen op een bepaald terrein, 'will doubtless find something, indeed a great deal, but they will miss all that matters'. In Krygiers opvatting

* Dit artikel is een uitwerking van mijn bijdrage aan een door het Paul Scholten Centrum van de Universiteit van Amsterdam op 24 april 2013 georganiseerd seminar rond het boek, waarbij Martin Krygier ook aanwezig was. Ik dank Agnes Schreiner voor haar commentaar op een eerdere versie van dit stuk.

was Selznick een van de grote sociale denkers van de twintigste eeuw – en een bijzonder denker ook: een ‘Hobbesian idealist’ (10),¹ of, anders gezegd, een realist die weigerde bij de pakken neer te gaan zitten en altijd oog had voor hoe dingen (toch) beter gemaakt kunnen worden. Hij behoorde tot de helaas uitstervende soort van wetenschappers die het nog aandurfde veelomvattende theorieën te formuleren die de grenzen van – tegenwoordig immers steeds verder vernauwende – (deel)disciplines overstijgen.

Om dat eruit te halen ‘wat ertoe doet’, behandelt Krygier de hoofdlijnen in Selznicks werk grotendeels chronologisch, al legt hij op diverse plaatsen dwarsverbanden door de tijd heen. Hij memoreert dat Selznick al voor de Tweede Wereldoorlog participeerde in trotskistisch links in de VS en beschrijft mooie anekdotes over hoe dat eraan toeging. Selznick hield daaraan een blijvende interesse over voor het belang van instituties en het – soms tragische – lot van idealen. Zijn eerste studies gingen over de manier waarop immanente tendensen in organisaties idealen om zeep helpen, als die tendensen niet krachtig worden beteugeld. Selznick ‘began as a threat expert and never lost regard for that expertise. He is alert to fragility, vulnerability, and the need to guard against them’ (36). Daarna draaide Selznick het perspectief om en richtte hij zijn aandacht op leiderschap en op de vraag hoe dat kan bijdragen aan het beteugelen van die tendensen. Hoe creëren organisaties de middelen om van hun participanten duurzame loyaliteit te verkrijgen en op die manier succesvol te zijn? Vanaf de jaren vijftig komt, als een soort synthese van beide blikrichtingen, de aandacht te liggen bij het recht en de voorwaarden waaronder het kan functioneren en bijdragen aan het tot bloei komen van een gemeenschap. Hij verzet zich dan al tegen de neiging van de sociologie afstand te bewaren ten opzichte van normativiteit, terwijl het recht als institutie juist daarvan doordrongen is. Een op zich gezonde methodologische bezorgdheid om het bewaken van het onderscheid tussen feitelijke en waardevolle uitspraken wordt door de orthodoxe sociologie ten onrechte zo geoperationaliseerd dat zij haar ogen sluit voor normatieve fenomenen en in die zin ‘het kind met het badwater weggooit’. Selznick pleit voor een benadering die zich niet door disciplinaire grenzen laat inperken en die normatieve reflectie, empirisch en historisch onderzoek combineert.

Als het *onderscheiden* van zaken erop uitloopt dat zij als in de werkelijkheid gescheiden worden gepresenteerd, dan komt Selznick daartegen steevast in het geweer. Een sociologie van de doelgerichte onderneming die ‘recht’ heet, komt er volgens Selznick niet omheen zich bezig te houden met de waarden waarin rechts-instituties ‘gedrenkt’ zijn. En omgekeerd heeft het natuurrecht, waar de meeste orthodoxe sociologen niets mee hebben, in zijn ogen eigenlijk een nauwe verwantschap met de onderneming die ‘sociologie’ heet (zoals hun gemeenschappelijke interesse in wat ‘latent’ is, en in dat wat stabiel is in verhouding tot de waan van de dag). ‘Selznick’s purpose was critical and constructive, but his tone was ecumenical’.² in een tijd waarin ‘interdisciplinariteit’ nog geen gangbaar begrip

1 Getallen tussen haakjes verwijzen, ook in het vervolg, naar paginanummers in het boek van Krygier.

2 Zo typeert Liebermann 2012, p. 37, Selznicks bijdrage.

Robert Knegt

was, nodigde hij vriendelijk uit ook eens over de schutting te kijken, maar het was duidelijk dat hij daarbij zelf steeds een stevige *restyling* van het eigen terrein voor ogen had.

Vanaf de jaren tachtig komt in Selznicks werk het accent op reflectieve, sociologisch-filosofische beschouwingen te liggen, culminerend in het brede, ambitieuze en erudiete *The Moral Commonwealth* (1992). Selznick, die eigenlijk 'al het grootste deel van zijn leven *communitarian* proza had gesproken', vindt daarmee zijn plaats in een bredere communitaristische beweging, die in zijn ogen niet eens zozeer nieuw is als wel nauw verwant aan waar de sociologie eigenlijk altijd al voor heeft gestaan. Typerend is de wijze waarop hij zijn Werdegang in een uitgebreid interview met Roger Cotterell typeert: 'I had in my mind this transition that I later talked about, organization to institution to community, that in the formation of institutions, one of the major options available to people is the formation of community, and institutions are often made stronger if they have the sources of cohesion that we associate with community.'³ Hoewel Krygier *The Moral Commonwealth* als een meesterwerk beschouwt, lijkt het hem gemakkelijker te zijn afgegaan de baanbrekende werken uit het begin van Selznicks loopbaan voor het voetlicht te brengen dan dit brede, soms wat wijdloperige en deels recapitulerende werk. Krygier is er niettemin goed in geslaagd zowel de grote mate van continuïteit in Selznicks denken als de ontwikkeling die het heeft doorgemaakt, voor het voetlicht te brengen. Ik ga in het vervolg van dit artikel in op een aantal centrale ideeën van Selznick en ik plaats een aantal kritische kanttekeningen bij zijn idee van 'emergent recht', om aan het eind te opperen dat de tegen dat idee ingebrachte bezwaren deels kunnen worden ondervangen door systematisch aandacht te besteden aan het *talige* karakter van de ontwikkelingen die Selznick trachtte te vatten.

Recht en idealen in de wereld

In Selznicks pragmatistische opvatting komen 'waarden' of 'idealén' op in de ervaringen van het alledaagse probleemoplossend handelen; waarden worden niet van buitenaf opgelegd maar zijn inherent aan de sociale werkelijkheid. Dat zij gekoppeld zijn aan variabele praktijken, brengt mee dat waarden ook in hoge mate variabel kunnen zijn, maar dat wil niet zeggen dat hun relatie met de kenmerken van een praktijk bijkomstig zou zijn. Zij vormen ook het 'karakter' van een geïnstitutionaliseerde praktijk, in een driedelige zin: (1) dat je zo'n praktijk niet kunt *begrijpen* zonder de waarde te kennen (bijv. de praktijk van vriendschappelijke relaties niet zonder te weten wat de waarde 'vriendschap' (in sociaal verband V_x in tijdperk T_x) inhoudt); (2) dat bij een praktijk hoort dat de tendens de waarde te *realiseren immanent* is aan die praktijk (ook al kunnen er diverse gebrekkige of contradictoire condities zijn die dat verhinderen); en (3) dat je de waarde ook

3 'An Oral History with Philip Selznick' conducted by Roger Cotterell, 2002, Regional Oral History Office, The Bancroft Library, University of California, Berkeley, 2010, p. 156. Een uitgebreide transcriptie van de interviews is (mei 2013) digitaal beschikbaar: http://digitalassets.lib.berkeley.edu/roho/ucb/text/selznick_philip.pdf.

kunt hanteren als een *maatstaf* om de kwaliteit van het functioneren van de praktijk te beoordelen.⁴ De interessante durkheimiaanse idee hierachter is dat de bestending waarmee institutionalisering van sociale verhoudingen gepaard gaat, ook meebrengt dat aan de *vorm* die daarbij wordt gehanteerd, *op zichzelf* waarde toegekend gaat worden (*infusion with value*). Wat relatief technisch, instrumenteel kan zijn begonnen, stabiliseert zich tot vaste patronen en tot een structuur die, hoe meer zij zich ontwikkelt, des te meer op zichzelf als waardevol en als behorend tot het 'karakter' van het maatschappelijk verband wordt ervaren.⁵

Selznick probeert die normativiteit in positieve abstracties te vangen, in waarden als 'vaderschap', 'burgerschap' of 'legaliteit'. Steeds maakt Selznick een onderscheid tussen *baselines*, het niveau waarop morele normen de minimale eisen specificeren waaraan voldaan moet zijn, wil de morele orde niet in gevaar komen, en *flourishings*, de daarboven liggende ruimte waarin morele idealen aangeven wat nodig is om de morele orde verder te perfectioneren. Waarden of idealen wijzen vooral verder vooruit naar kwaliteit, naar datgene wat met een beroep op hen gerealiseerd zou kunnen worden (*de flourishings*). Steeds hamert Selznick erop dat deze idealen geen abstracties zijn die van buitenaf worden aangedragen om iets over de kwaliteit van praktijken te kunnen zeggen, maar dat zij al in de alledaagse, probleemoplossende praktijk besloten liggen. Bijvoorbeeld: in de alledaagse praktijk van ondernemingen, in de talloze interacties die op de werkvloer plaatshebben, worden behoeften ervaren, teleurstellingen ondergaan, verlangens al dan niet omgezet in geformuleerde eisen, mogelijkheden onderzocht en onder woorden gebracht om dingen anders te doen die in Selznicks waarneming een druk tot *envaluation* genereren. Die druk komt van binnenuit, dáár zijn mensen bezig die geïnstitutionaliseerde verhoudingen een eigen leven in te blazen, ze met waarden te bezielen, en bovendien: ze *moeten* dat ook wel doen om de problemen van het dagelijks leven de baas te kunnen worden.

Deel van de pragmatistische grondslag van Selznicks werk is de overtuiging dat wie de werkelijkheid wil leren kennen, zich niet alleen moet bezighouden (zoals velen doen) met dat wat al is – wat al stabiel is en zich gevestigd heeft – maar ook met wat *in wording is*, met beweging en ontwikkeling. In de sfeer van de normatieve fenomenen betekent dit dat ook 'emergent' recht of zelfs 'latente waarden' onderwerp zijn van sociaalwetenschappelijke studie. De mate waarin deze waarden zich realiseren, is variabel, maar de richting waarin zij wijzen, is wel degelijk bepaald. Het 'natuurlijk potentieel' voor *envaluation* bestaat in 'an empirical likelihood founded in conditions that are routinely generated by the experience of relationship' (*LSIJ*: 10). Het kan zijn dat de druk tot *envaluation* in sommige omstandigheden slechts zwak wordt ervaren, het kan zijn dat hij wordt verwrongen of onderdrukt, maar hij kan ook worden benut, versterkt, tot ontwikkeling

4 Vgl. Taekema 2000, p. 109-115.

5 'Whether it is a group or a practice or both, a social form becomes institutionalized as, through growth and adaptation, it takes on a distinctive character or function, becomes a receptacle of vested interests, or is charged with meaning as a vehicle of personal satisfaction or aspiration.' (Selznick 1992, p. 233).

Robert Knegt

gebracht. Als een onderzoeker oog heeft voor deze dynamiek, kan hij ook op een neutrale manier verwoorden welke voorwaarden vervuld moeten zijn om een sociaal arrangement 'tot bloei te brengen'.

De 'natuurlijke' (en enige constante) elementen daarin zijn *dat* sociale arrangementen altijd zulke normativiteit genereren én dat deze inhoudelijk altijd *variabel* is; het is de taak van de (normatief) socioloog haar uit de waargenomen verhoudingen op te diepen én na te gaan in hoeverre de condities voor de verwerkelijking van deze endogene idealen zijn vervuld. Volgens Selznick bestaat de neutraliteit van de onderzoeker erin dat hij daarbij niets anders doet dan zich op het standpunt stellen van het normatieve systeem dat hij bestudeert; voor zover hij oordelen uitspreekt, doet hij dat als het ware namens het bestudeerde systeem. Het zou daarbij om dezelfde soort 'immanente diagnostische kritiek' gaan die het een arts mogelijk maakt op basis van onderzoek een neutraal oordeel over (on)gezondheid te treffen (117-118). Het zijn juist ook de situaties waarin de verwerkelijking van endogene idealen te wensen overlaat en waarin de onderzoeker de onvrede van hen die deel hebben in een praktijk kan waarnemen, die uitsluitel kunnen geven over de inhoud van idealen. Dat geldt ook voor het recht, dat hij in navolging van Fuller als een 'consciously sustained enterprise' beschouwt: de *rule of law* blijft een waarde die voortvloeit uit de rechtsinstellingen van een 'civic order', ook op de momenten dat zij wordt geschonden.

Selznick verzet zich steeds tegen de scheiding van feiten en waarden, die de orthodoxe sociologie uit smetvrees ten onrechte ook aan haar onderzoeksveld oplegt. Uit het onderscheid tussen *soorten uitspraken* volgt immers niet dat feiten en waarden als aspecten van het bestaan tot gescheiden domeinen zouden behoren (114). Hij probeert die gescheidenheid dan ook steeds te overstijgen. Ook in zijn boek *Law, Society and Industrial Justice* is hij op zoek naar 'latente waarden' die in de sociale verhoudingen van grote arbeidsorganisaties besloten liggen, en naar de voorwaarden waaronder zij tot ontwikkeling gebracht kunnen worden. Sociologen, die toch al gewend zijn rond te snuffelen in de alledaagse praktijken van probleemoplossing en ordening van het leven, moeten daarbij ook letten op patronen van *incipient law*. Zulk 'recht in wording' kunnen we vinden in zich ontwikkelende (gedeelde) overtuigingen ten aanzien van de gang van zaken in een onderneming, in het stabielere worden van bepaalde patronen van handelen, of in aanspraken die met enige bestendigheid naar voren worden gebracht. In grote arbeidsorganisaties zijn collectieve afspraken over arbeidsvoorwaarden (cao's) een voorbeeld van de uitkomst van zulke aanspraken, van een beweging van onderaf die pas geleidelijk juridische erkenning vindt en tegelijkertijd een perceptie met zich brengt van 'lidmaatschap' van een organisatie als een status die ook juridische erkenning verdient (143).

Selznick en Sinzheimer

Wie kennis neemt van de in *LSIJ* ontwikkelde ideeën en in het bijzonder van Selznicks noties van *latent* en *incipient law*, wordt getroffen door de mate waarin zij overeenkomen met wat Hugo Sinzheimer, die in 1933 de eerste Nederlandse

hoogleraar rechtssociologie werd, al in het begin van de twintigste eeuw daarover naar voren heeft gebracht.⁶ Voordat ik de hoofdlijn van mijn betoog vervolg, sta ik daar even bij stil.

Sinzheimer bepleit vanaf 1907 een opvatting van de rechtswetenschap die zich in hoge mate door sociologische inzichten zou laten inspireren. Evenmin als Selznick ziet hij daar een substantieel disciplinair probleem in.⁷ Evenals Selznick ziet hij maatschappelijke verhoudingen opkomen die, naarmate zij invloedrijk worden en zich stabiliseren, vormen tot ontwikkeling brengen (Sinzheimer spreekt van de 'Formimmanenz in der gesellschaftlichen Bewegung') die een waarde uitdrukken met een algemenere strekking. De sociologische methode kan en moet volgens hem die waarden 'be-grijpen'; zo 'wint' men het recht uit de sociale verhoudingen zelf, waarin het al besloten ligt, het is eigenlijk niet meer dan expliciet 'waarderen van dat wat al gewaardeerd was', en de taak van de jurist is er zodanig juridische vorm aan te geven dat het sociale leven zich naar zijn bestemming toe kan ontwikkelen.⁸

Beiden, Sinzheimer evenals veertig jaar later Selznick, combineren een marxistische inspiratie en daarbij een voorkeur voor de geschriften van 'de jonge Marx'⁹ met een fundamenteel liberaal ethos. Beiden zien dat werkelijke vrijheid en goede maatschappelijke verhoudingen alleen kunnen worden gerealiseerd door middel van adequate en stevige institutionele arrangementen. Beiden gaan ervan uit dat normativiteit latent aanwezig is in de sociale verhoudingen, dat zij klaarligt om daaruit gewonnen en verder ontwikkeld te worden, beiden menen ook dat dat een in hoge mate neutrale operatie kan zijn. Beiden bekritisieren een positivistische rechtsopvatting en verwijzen naar het werk van Von Gierke en Ehrlich. Beiden begeven zich op het terrein van de arbeidsverhoudingen in ondernemingen en beiden voeren collectieve arbeidsovereenkomsten op als een indrukwekkend voorbeeld van hoe recht zich op grote schaal van onderop, los van het juristenrecht kan ontwikkelen. Beiden maken een belangrijk punt van het constitutionaliseren van de verhoudingen in grote ondernemingen en beiden zien dat niet als iets wat louter wenselijk zou zijn maar als iets wat al aan het gebeuren is. Ze zouden het er volledig over eens zijn geweest dat rechtswaarden 'are emerging from the requirements and the dynamics of a type of social ordering', dat daar niets noodzakelijks aan is, maar dat erop kan worden aangegepen en dat daar een taak

6 Zie over Sinzheimer Hoekema e.a. 1993.

7 Als Cotterell Selznick interviewt en hem confronteert met een uitspraak uit 1961: 'In a broad sense, there is no real problem of articulating social inquiry to the needs of legal development', zegt Selznick: 'I was maybe a little over-optimistic, but I don't know, what do you think? It seems to me it's in principle right. I guess I may not phrase it quite so strongly, but —' ('An Oral History with Philip Selznick' conducted by Roger Cotterrell, zie noot 3).

8 Vgl. Blanke 2005, p. 23, 34; Hoekema e.a. 1993, p. 71.

9 Dit is de Marx van vóór de wending naar de economische theorie; zijn in 1845 genoteerde *Thesen über Feuerbach* lopen vooruit op zowel het pragmatisme als de sociologische opvatting van de mens als een 'door en door sociaal' wezen, vgl.: 'Al het maatschappelijke leven is in wezen *praktisch*. De vraag of aan het menselijk denken objectieve waarheid mag worden toegekend, is geen theoretische, maar een *praktische* vraag' (uit stellingen 2 en 8) en: 'Het menselijke wezen is geen abstractie die in het afzonderlijke individu huist. In zijn werkelijkheid is het het geheel van de maatschappelijke verhoudingen' (uit stelling 6).

Robert Knegt

voor juristen ligt. Beiden, ten slotte, kenmerken zich door een hardnekkig optimisme in hun benadering van de werkelijkheid en worden getypeerd als 'ideeel realist'.¹⁰

Gezien de treffende overeenkomsten in hun opvattingen is de voor de hand liggende vraag: kan Selznick kennis hebben genomen van Sinzheimers – uitsluitend in het Duits en Nederlands gepubliceerd – werk? Hij verwijst in zijn boeken op enkele uitzonderingen na uitsluitend naar Engelstalige literatuur (naar de werken van Ehrlich en Renner ook in hun Engelse vertaling). Maar hij las wel Duits en verklaarde in het interview met Cotterell zelfs dat Duits zijn favoriete vak op *high-school* was.¹¹ Er is echter geen enkele aanwijzing dat hij rechtstreeks van Sinzheimers werk kennis zou hebben genomen. *Indirect* is dat wel goed mogelijk, via twee van Sinzheimers leerlingen, die evenals Sinzheimer beiden in de jaren dertig uit Duitsland waren gevlucht. Selznick verwijst op diverse plaatsen naar het werk van Otto Kahn-Freund, een leerling van Sinzheimer die in Engeland over arbeidsverhoudingen schreef en die inhoudelijk door Sinzheimer geïnspireerd was. Een tweede leerling van Sinzheimer, Franz Neumann, werkte vanaf 1936 als politicooloog aan Columbia University, dezelfde universiteit waaraan Selznick vanaf 1938 verbonden was. Ook hij droeg de gedachten van zijn leermeester uit en verkeerde evenals Selznick in linkse kringen. In het interview met Cotterell noemt Selznick echter noch Sinzheimer noch Neumann als bron van inspiratie. Het moet dus blijven bij het constateren van de opmerkelijke overeenkomst, zonder dat er concrete aanwijzingen voor een beïnvloeding van Selznick door ideeën van Sinzheimer te vinden zijn.

Latentie en emergentie van waarden en recht

De opvatting, door zowel Sinzheimer als Selznick verdedigd, dat het mogelijk zou zijn op een neutrale wijze uit veranderende sociale verhoudingen 'af te lezen' welke nieuwe waarden of welk nieuw recht daarin besloten ligt, intrigeert en roept tegelijkertijd allerlei vragen op. Selznick wijst er zelf op dat die opvatting helemaal niet zo nieuw is: ook Webers bureaucratieconcept, bijvoorbeeld, betreft een 'disposition that in appropriate conditions might flourish' (148). 'Bureaucratie' heeft vergelijkbare kenmerken: ook de rationaliteit van bureaucratische organisatievormen is de uitkomst van een historisch proces, en ook daar geldt dat de mate waarin die rationaliteit wordt gerealiseerd, afhankelijk is van een reeks van sociale condities. Maar lukt dat, dan bevatten bureaucratische vormen ook bij Weber 'seeds of legality'; ze hebben een *interne* dynamiek die wijst in de richting van het tegengaan van *arbitrary rule*. Selznick laat echter niet na duidelijk te maken dat de ontwikkeling van latent of emergent naar manifest een lange weg is, vol met valkuilen.

10 Blanke 2005, p. 37.

11 'An Oral History with Philip Selznick' conducted by Roger Cotterell (zie noot 3), p. 4. De bedoelde uitzonderingen zijn één verwijzing naar Von Gierkes *Genossenschaftstheorie* (in *Law, Society and Industrial Justice*, noot 72 op p. 151) en één naar Franse literatuur over sociaal recht (in idem, noot 57 op p. 233).

De vragen óf emergent recht kan worden geconstateerd en in welke mate condities voor zijn verdere ontwikkeling zijn vervuld, zijn grotendeels empirische vragen (153-154). Maar de interne dynamiek heeft een welbepaalde richting. Selznick laat zich soms niet weerhouden van naturalistische metaforen: zoals in een eikel de hele eikenboom al in potentie aanwezig is, inclusief de interne 'drang' om daartoe uit te groeien, zo kunnen sociale verhoudingen ook gedisponeerd zijn nieuwe waarden zoals legaliteit in zich te doen 'rijpen', waarbij Selznick aanneemt dat instituties delen in de ontwikkelingslogica van levende wezens en in beginsel evolueren in een positieve richting, in dit geval die van rationele samenwerking tussen autonome individuen.

Selznicks opvatting van emergentie is van diverse kanten bekritiseerd. Ik sta hier even stil bij drie hoofdbezwaren: zijn beroep op naturalisme om waarden toch nog enige universaliteit toe te kennen, het misleidende van metaforen die verwijzen naar de organische natuur, en het probleem hoe je de aanwezigheid van 'latente waarden' kunt vaststellen.

Selznick steunt, ten eerste, ook in zijn opvattingen over waarden sterk op het pragmatisme: 'values emerge from experience; they are discovered, not imposed'.¹² In een strikt pragmatistische opvatting zouden waarden dan alleen maar een rechtvaardiging kunnen vinden in de directe context van problematische situaties. Deze opvatting, die overigens volgens Taekema een cirkelredenering inhoudt, biedt weinig contextoverstijgend houvast en Selznick kan haar daarom uiteindelijk niet volledig aanvaarden.¹³ Hij ziet zich genooddaakt daarnaast een beroep te doen op het 'humanistisch naturalisme' om waarden toch nog een enigszins stabiele basis te geven. Sommige basiswaarden, vooral die verbonden zijn met primaire behoeften van de mens, zijn dan in zijn ogen universeel in die zin *dat* er noodzakelijkerwijs een inhoud aan moet worden gegeven, maar Selznick benadrukt dat daarbij hoort dat die inhoud per samenlevingsverband uitermate verschillend kan zijn. Hij neemt echter wel erg gemakkelijk aan dat de menselijke natuur meebrengt dat mensen dus ook geneigd zijn waarden te realiseren.¹⁴

Voor het tweede bezwaar vertrekken we vanuit het onderscheid dat Krygier maakt tussen vier manieren waarop Selznick 'waarden' gebruikt (204-205). De derde daarvan kwamen we hierboven al even tegen: een 'waarde' wordt gebruikt als maatstaf voor een *klinische* evaluatie van het functioneren van een systeem 'vanuit het standpunt van het systeem zelf'. Als je dat doet, neem je aan dat het systeem een bepaald 'karakter' heeft en dat het daar coherent in is. Wellicht is dat bij biologische systemen mogelijk, maar ten aanzien van sociale systemen is dat misleidend. Het is mogelijk en zelfs waarschijnlijk dat je, als je waarden in een systeem wilt benoemen, verschillende, deels onderling tegenstrijdige waarden moet onderscheiden – dat is een kwestie die niet *a priori* maar alleen empirisch kan worden beantwoord (206-207). Het idee dat je van instituties altijd maar één 'sociaal DNA' zou kunnen uitprepareren dat onmiskenbaar in één ontwikkelings-

12 Selznick 1992, p. 37.

13 Taekema 2000, p. 116-117.

14 Taekema 2000, p. 115.

Robert Knegt

richting zou wijzen, is dermate problematisch dat niet is vol te houden dat je zo'n waarde neutraal, als een klinische maatstaf, zou kunnen hanteren.

Het derde probleem is: als een waarde 'latent' blijft, hoe kun je dan weten dat zij er 'eigenlijk' toch was? Als zij tot ontwikkeling komt, is dat achteraf wel te verdedigen. Maar als de eikel een eikel blijft en je hem niet ziet uitgroeien tot een eikenboom, hoe kun je dan weten dat die boom er potentieel wel in zat? Selznick antwoordt dat sociologen gewoon hun oren en ogen wijd open moeten zetten: ze scharrelen toch altijd rond in de probleemoplossende praktijken van alledag en moeten daar opletten op gevoelens die leven, op klachten of nieuwe ideeën die worden geopperd of op gedragspatronen die zich geleidelijk stabiliseren, en dan de normatieve ideeën die daar impliciet in zitten, eruit prepareren. Hij stelt het voor als een soort jurisprudentieonderzoek, maar dan met andere bronnen: juristen zijn gewend uit de casuïstiek van rechterlijke uitspraken nieuw recht op te maken, welnu, rechtssociologen kunnen iets dergelijks doen door hun oor op de werkvloer te luisteren te leggen.¹⁵ In zijn *Industrial Justice*-boek wijst hij voor de situatie van grote ondernemingen op het opkomen van een perceptie van de werker als 'lid' van de bedrijfsgemeenschap; dit gepercipieerde 'lidmaatschap' neigt er dan toe nieuwe juridische aanspraken binnen grote ondernemingen te genereren. Maar helpt het ons veel verder dit als een waarde te benoemen als we weten dat we nog vele andere waarden zouden kunnen benoemen zonder dat hun onderlinge verhouding duidelijk is? Ik noem er slechts enkele: de met financiële markten verbonden waarde van privaateigendom van ondernemingen, de met goederenmarkten verbonden waarde van efficiënt produceren (dat is de soort *flourishing* waar managers aan zullen denken) en de waarde van duurzaamheid in de relatie van de onderneming tot haar fysieke en sociale omgeving. Betekent 'lidmaatschap' dan enkel dat een argument voorhanden is, waarop werkers zich in conflictsituaties met een zekere mate van legitimiteit kunnen beroepen ten opzichte van een management dat daartegenover de andere waarden kan mobiliseren? Als 'latentie' niet meer betekent dan de beschikbaarheid van een argument, waarvoor bepaalde kenmerken van een situatie van interdependentie voorwaarden vormen, dan lijkt de metafoor van de zaden (*seeds*) misleidend te zijn – dit zijn zaden die elkaar naar het leven kunnen staan! We kunnen wel de hoop houden dat er uit ons zaadje iets moois komt te groeien, maar er is geen enkele garantie dat het niet door onkruid (de zaden die we niet willen zien uitgroeien) verstikt zal raken.

Waarom 'waarden'?

De kwestie van de relatie tussen kenmerken van maatschappelijke verbanden en kenmerken van de normativiteit die binnen die verbanden tot ontwikkeling komt, is zonder meer intrigerend. Ik wees al op het belang van de door Durkheim geïnspireerde idee dat geïnstitutionaliseerde vormen 'leven wordt ingeblazen' (*infusion*), waardoor zij een eigen karakter krijgen waarmee de leden van een soci-

15 Vgl. Selznick 1969, p. 33.

aal verband zich gaan identificeren. De vraag rijst echter in hoeverre het adequaat is die normativiteit te vatten, zoals Selznick doet, in termen van 'waarden' die erop uit zouden zijn zich te realiseren.

Vanuit een pragmatistisch vertrekpunt ligt dat niet zonder meer voor de hand. Ik licht dat toe aan de hand van een voorbeeld. Als mijn buurman en ik allebei weten dat, als ik het hek tussen onze tuinen dit jaar repareer, hij dat de volgende keer voor zijn rekening neemt, en als we allebei van elkaar weten dat we er zo over denken en we elkaar vertrouwen, is wat we doen dan dat we bezig zijn de waarde 'goed nabuurschap' te realiseren? Je kunt zeker constateren dat onze feitelijke situatie van naast-elkaar-wonen een praktijk heeft gegenereerd waarin, op het moment dat ik tegen een kapot hek zit aan te kijken terwijl ik het de vorige keer al had gerepareerd, ik mijn buurman zal vragen of hij het dit keer wil repareren. Het zou kunnen zijn dat het dan de eerste keer wordt dat we het überhaupt over het hek hebben. Mocht hij niet welwillend op mijn verzoek reageren, dan zal ik waarschijnlijk in het gesprek mijn verzoek kracht bijzetten door erop te wijzen dat ik vorig jaar veel middelen en kracht heb moeten investeren om het hek tussen onze tuinen weer in orde te brengen. Zonder dat in het gesprek met zoveel woorden naar een principe wordt verwezen, zullen de argumenten die ik dan gebruik, al gauw van dien aard zijn dat ze door een daartoe competente buitenstaander als een beroep op evenwichtigheid of wederkerigheid kunnen worden uitgelegd. Als mijn buurman een drukbezet maar vermogend man is en weet dat ik een *pensionado* ben met voldoende vrije tijd, dan zegt hij wellicht 'doe jij het alsjeblieft, dan krijg je van mij ...'.

Kortom, er is een situatie van interdependentie van handelen die, op het moment van verstoring van een bestendig handelingspatroon, leidt tot een ervaring van onevenwichtigheid aan mijn kant die aanleiding is tot talige interactie gericht op herstel van dat patroon. Pas in het geval dat dan vervolgens (de bereidheid tot) herstel achterwege blijft, worden in de interactie argumenten gemobiliseerd die contextoverstijgend zijn en ook in termen van een principe (van evenwichtigheid of wederkerigheid) kunnen worden geïnterpreteerd. Die interpretatie kan van verschillende begrippen gebruikmaken. Het lijkt raadzaam daarbij zo dicht mogelijk in de buurt te blijven van wat uit het verloop van de interactie zelf kan worden opgemaakt. Dat de handelingspatronen 'evenwicht van inspanningen' of 'wederkerigheid' tot normatieve grondslag hebben, ligt dan meer voor de hand dan dat hier een kiem van 'goed nabuurschap' zou worden gerealiseerd.

Dat interdependentie dus leidt tot bestendige handelingspatronen die bij verstoring talige interactie genereren waarin noties met een normatieve strekking worden gemobiliseerd, is duidelijk. Maar vanuit een sociaalwetenschappelijk perspectief – ook als dit normativiteit als aspect van sociale verhoudingen insluit – maakt de aard van die noties het voorbarig ze te benoemen als abstracte 'waarden' die latent al in die situatie aanwezig zouden zijn. Het voorbeeld illustreert dat we er beter aan zouden doen meerdere typen van 'emergente' normativiteit te onderscheiden in plaats van onmiddellijk naar abstracte 'waarden' te grijpen.

Selznick gaat ervan uit dat er in instituties waarin het bestaan van zo'n emergente waarde kan worden vastgesteld, een innerlijke drang is tot verwerkelijking van die waarde. Maar is 'streven naar verwerkelijking' wel het belangrijkste dat waarden

Robert Knegt

aan het sociale leven bij te dragen hebben? Lange tijd gold in de rechtssociologie de kloof tussen normen en werkelijkheid als iets dat bij voorkeur moest worden opgeheven of op z'n minst behoorlijk gereduceerd, maar de laatste decennia wordt er vanuit verschillende theoretische achtergronden op gewezen dat die kloof zijn positieve kanten heeft en zowel kan bijdragen aan de status van het recht als aan de stabiliteit van samenlevingen.¹⁶ Dat ik een waarde omarm of vertrouw op justitie kan van zo'n belang zijn voor mijn identiteit of voor mijn vermogen te participeren in het sociale leven, dat ik niet toelaat dat enigszins teleurstellende praktische ervaringen aan die waarde of dat vertrouwen afbreuk doen. Ook al zouden we kunnen constateren dat de waarde niet (voldoende) is gerealiseerd of het vertrouwen soms wordt beschaamd, dat is onbelangrijk in verhouding tot de voorstelling die we ons kunnen maken van hoe het (idealiter) zou kunnen zijn – daar geloven we in, daar houden we ons vertrouwensvol aan vast en zo kunnen we beter onze weg vinden in een onzekere wereld. Waarden hebben dus een groot maatschappelijk belang, maar dat belang hoeft niet afhankelijk te zijn van de mate waarin we die waarden als gerealiseerd kunnen beschouwen.

Van natuur naar taal?

Als in het voorgaande voldoende duidelijk is geworden dat de opvatting dat normativiteit beschouwd zou kunnen worden als een natuurlijk proces van verwerking van waarden, problematisch is, hoe kunnen we dan verder? Ik wil besluiten door te wijzen op het grote belang van de vragen die Selznick heeft opgeworpen, en kort nagaan in hoeverre we vooruitgang zouden kunnen boeken door een naturalistisch standpunt in te ruilen voor een in veel sterkere mate door de linguïstiek geïnspireerd perspectief.

Ook al blijkt haar beantwoording dus niet eenvoudig te zijn, de kwestie van de verhouding tussen typen van sociale interdependentie van mensen enerzijds en typen van normativiteit anderzijds blijft een intrigerende vraag. Dat zo'n relatie gelegd kan worden, is om te beginnen al een intuïtief aansprekend idee. Ik wil dat illustreren aan de hand van de middeleeuwse gilden. Dat waren associaties van ambachtslieden die elkaar als kleine ondernemers in de context van een gereguleerde, stedelijke markt beconcurrerden, maar als vakgenoten, als 'meesters' ten opzichte van hun gezellen en leerlingen en als leden van een beroepsgroep met een eigen identiteit binnen de stedelijke ruimte een communautaire eenheid vormden. Als zij voor de keuze staan, uit het dan beschikbaar repertoire een model te kiezen voor de organisatie van hun onderlinge verhoudingen, dan kiezen ze ervoor dat ze baseren op de waarden 'broederschap' en 'gelijkheid', met als veel gebruikte iconografie het Laatste Avondmaal. Deze waarden brengen voor de vormgeving van hun organisaties onder meer mee: dat ze op basis van consensus of gekwalificeerde meerderheid hun eigen reglementen (keuren) vaststellen, waarin bijvoorbeeld is vastgelegd dat niemand meer dan twee leerlingen mag houden (gelijkheid); dat ze gezamenlijk een pot beheren waaruit zieke leden kunnen

16 Vgl. o.m. Fitzpatrick 1992, Silbey 2005, en onlangs in dit tijdschrift Tans 2009.

worden onderhouden; dat ze jaarlijks een feestelijke gezamenlijke maaltijd beleggen (een braspartij, klagen critici nogal eens) en dat ze bij overlijden van een collega gezamenlijk de kist dragen (broederschap). Zou het, gelet op de aard van hun interdependentie en hun positie binnen de middeleeuwse stad, denkbaar zijn geweest dat zij het model voor hun verhoudingen op *andere* waarden dan 'broederschap' en 'gelijkheid' zouden hebben gebaseerd? De vele hiërarchische modellen die in die tijd beschikbaar waren (hof, kapittel, klooster) werden wel door andere associaties gebruikt,¹⁷ maar pasten niet op de hierboven geschetste condities, dus ik ben geneigd die vraag negatief te beantwoorden. Betekent dit nu dat gelijkheid en broederschap in de gilden ook daadwerkelijk (en in toenemende mate) werden gerealiseerd? Ook die vraag moet gedeeltelijk ontkennend worden beantwoord: weliswaar behielden deze waarden, soms tot ver in de negentiende eeuw, een centrale plaats in de interne en externe argumentatie in gildeverband, maar tegelijkertijd nam de onderlinge ongelijkheid tussen gildeleden in de loop der tijd alleen maar toe. Dit voorbeeld kan twee punten illustreren: (1) er is een zekere *Wahlverwandschaft*¹⁸ tussen typen van interdependentie en waarden die aan de interne structuur van een sociaal verband en aan het recht ten grondslag worden gelegd; en (2) het is voor het interne functioneren van sociale verbanden belangrijk dat men zich op die waarden kan beroepen, ook als zij maar gebrekkig (en zelfs in de loop der tijd in steeds mindere mate) blijken te worden gerealiseerd.

Die *Wahlverwandschaft* kan ook negatief worden geformuleerd als de verhoudingsgewijs (veel) geringere kans dat *andere* waarden argumentatief met de kenmerken van de desbetreffende interdependente verhoudingen in overeenstemming kunnen worden gebracht. Er is geen vaststaande één-op-éénverhouding tussen interdependentietype en waarde, maar we kunnen wel vaststellen dat de kenmerken van bepaalde interdependentiestructuren het argumentatief gebruik van bepaalde waarden voor de legitimatie van daarbinnen te ontwikkelen organisatievormen bemoeilijken of zelfs onmogelijk maken (taal vermag veel, maar 'reality strikes back').

Opmerkelijk is dat Selznick hier en daar wel refereert aan linguïstisch geïnspireerde stromingen als het postmodernisme (dat hij uiteraard bekritiseert om zijn eenzijdig relativisme), maar nergens systematisch aandacht besteedt aan de vraag wat de *linguistic turn* zou kunnen betekenen voor zijn theorie. Dat is des te opmerkelijker omdat er vanuit die hoek theorievorming is die het pragmatistische uitgangspunt van Selznick in hoge mate deelt en ook aanzetten geeft voor het overstijgen van de orthodoxe scheiding van feiten en normen. Ik maak hier gebruik van de voortreffelijke studie van Joseph Heath (2008), *Following the Rules*, om tot slot aan te geven welke mogelijkheden er vanuit die theoretische

17 Zo benoemden informele clubs van Franse adolescenten een 'abt' (R. Muchembled, *L'invention de l'homme moderne. Sensibilités, mœurs et comportements collectifs sous l'Ancien Régime*, Paris: Fayard 1988).

18 Een term van Goethe, door Weber enthousiast overgenomen, die heuristische waarde heeft, maar door de huidige 'verklarende sociologie' waarschijnlijk als causaal nietszeggend van de hand zou worden gewezen.

Robert Knegt

aanzet zijn om een aantal problematische elementen in de theorie van Selznick op te lossen.

Heath tracht in de antropologie, waaruit hij vertrekt, aan te sluiten bij inzichten uit de evolutietheorie. Dankzij de omstandigheid dat onze menselijke constitutie is gebaseerd op interactie en een daarmee samenhangende geneigdheid tot conformiteit, heeft zich een propositionele taal kunnen ontwikkelen die ten grondslag ligt aan onze intelligentie. De instituties van het samenleven, die eigenlijk de sociale ‘apparaten’ zijn waarin de menselijke soort haar normativiteit deels heeft geëxternaliseerd, impliceren al van grond af aan normen, maar niet per se van talige aard. Primair moeten we onze instituties als praktijken beschouwen. De participanten in die praktijken zijn in staat te zeggen wat tot een praktijk behoort, en wat niet, en welke handelwijze correct is en welke niet, op basis van ‘norms implicit in practice’ (een term van Robert Brandom). Deze impliciete normen zijn noch louter feitelijke regelmaat noch zijn ze als ‘regels’ geëxpliciteerd. Waar instituties in de loop van hun ontwikkeling van vervuld raken, is niet primair ‘waarden’ als wel *taal*, die het mogelijk maakt te reflecteren op hun praktijk – en in de loop van die ontwikkeling kunnen ook waarden worden geformuleerd. Dat zal typisch gebeuren als in een proces van sociale differentiatie gezagsrelaties ontstaan die vragen om een of ander legitimerend discours, en die daarmee de sequentie van ‘opkomend recht – recht – legaliteit – *rule of law*’ genereren waarop Selznick heeft gewezen. Het mechanisme dat we daarin kunnen ontwaren, is dat, zodra gezagsdragers een legitimatie hebben geschapen, hun opponenten elementen daaruit blijken te kunnen mobiliseren om die argumentatief tegen hen te kunnen gebruiken.

Heath laat ook zien dat er wel degelijk een manier is om normatieve status te verklaren in termen van niet-normatief gespecificeerde disposities. Anders dan vaak wordt aangenomen volstaan daartoe volgens hem, in een situatie van interdependentie, twee personen (vergelijk de tuiniers in het voorbeeld dat ik hierboven gaf, hier noemen we ze: A en B). De redenering is als volgt: B heeft een gedragsverwachting ten opzichte van A; als A daarop anticipeert, verwacht A dat B correct op zijn gedrag zal reageren; komt die verwachting niet uit, dan sanctioneert A; zo wordt ook omgekeerd het sanctioneren door B onderworpen aan sancties van A. ‘When sanctioning is reciprocal, two agents can each act in a way that confers normativity on the actions of the other, and this, by extension, confers normativity back on their own actions. (...) because everyone engages in a normative assessment of everyone’s conduct, everyone has no choice but to adopt such an assessment of his or her own conduct (at least implicitly).’¹⁹

We gaan volgens Heath in onze theorieën nog te gemakkelijk uit van de *folk psychology* dat het zo zou zijn dat mensen overtuigingen en wensen ‘in hun hoofd hebben zitten’ en daarnaar handelen. De linguïstiek echter leert ons dat het omgekeerd zo is dat onze *intentional states* pas te begrijpen zijn vanuit de *commitments* die we in sociale praktijken zijn aangegaan. Een beoordeling moet dan worden gezien, niet als een interne bewustzijnshandeling (zoals Kant dacht), maar als een verinnerlijkte vorm van een bewering, waarvan de inhoud wordt bepaald door

19 Heath 2008, p. 115.

wat men met de uiting ervan kan *doen* in een bepaalde sociale praktijk.²⁰ 'Waarden' zijn dan 'theorieën over wat we zouden moeten willen'.²¹

Heath komt in zijn koppeling van normatieve noties aan sociale praktijken dicht uit bij opvattingen van Selznick. Hij stemt ook met Selznick overeen in zijn oordeel dat waarden in veel theorieën ten onrechte als subjectief en irrationeel worden gezien en behandeld, waarbij het cognitieve (we zijn goed in staat en ook bereid nieuwe waarden te integreren in ons systeem) en reflexieve karakter (we weten heel goed wat we doen) van waarden worden miskend. Heath heeft echter dankzij de linguïstiek een adequatere conceptie van de wijze waarop sociale interdependentie normativiteit impliceert en hetzelfde geldt voor zijn beroep op 'de natuur' dat, anders dan bij Selznick, beperkt blijft tot het evolutionaire gegeven van de menselijke gerichtheid op interactie en het daaruit ontwikkelde vermogen tot het gebruik van propositionele taal. Of Selznick met zo'n wending tevreden zou zijn geweest, valt echter te betwijfelen. De vastigheid en het optimisme van een 'natuurlijke drang' tot ontwikkeling van waarden worden immers ingeruild voor een veel relativistischer opvatting over de ontwikkeling van normativiteit in sociale praktijken. De vraag naar de aard van de interactie tussen vormen van interdependentie en van normativiteit, en meer in het bijzonder de vraag hoe de eerste de laatste 'induceren', is door Selznick overtuigend op de agenda gezet. De beantwoording laat vooralsnog te wensen over, dus wat mij betreft blijft hij daar nog even staan.

Literatuur

- Blanke, S., *Soziales Recht oder kollektive Privatautonomie: Hugo Sinzheimer im Kontext nach 1900*, Tübingen: Mohr Siebeck 2005.
- Fitzpatrick, P., *The Mythology of Modern Law*, London: Routledge 1992.
- Heath, J., *Following the Rules: Practical Reasoning and Deontic Constraint*, Oxford: Oxford University Press 2008.
- Hoekema, A.J. e.a., *Hugo Sinzheimer: rechtsvormer, arbeidsjurist en rechtssocioloog*, Amsterdam: Hugo Sinzheimer Instituut 1993.
- Krygier, M., *Philip Selznick: Ideals in the World*, Stanford: Stanford University Press 2012.
- Liebermann, D., 'Why Law?: Philip Selznick and the Study of Normative Systems', *Issues in Legal Scholarship* 2012-10(1), p. 33-42.
- Selznick, Ph., *Law, Society, and Industrial Justice*, Russell Sage Foundation 1969.
- Selznick, Ph., *The Moral Commonwealth: Social Theory and the Promise of Community*. Berkeley: University of California Press 1992.
- Silbey, S.S., 'After Legal Consciousness', *Annual Review of Law and Social Science* 2005-1, p. 323-368.
- Taekema, S., *The Concept of Ideals in Legal Theory*, diss. Tilburg, 2000.
- Tans, O., 'De fictie van de constitutie', *Recht der Werkelijkheid* 2009-30(1), p. 11-26.

20 Heath 2008, p. 118.

21 Heath 2008, p. 152.